

Judici i Justícia

*Art sacre i profà
medieval i modern*

Rosa Alcoy
i Cristina Fontcuberta (eds.)

Emac

Judici i Justícia

Judici i Justícia

Art sacre i profà medieval i modern

Rosa Alcoy i Cristina Fontcuberta (eds.)

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Grup d'investigació EMAC
Romànic i Gòtic
Departament d'Història de l'Art

Índex

Rosa Alcoy	
<i>Judici i Justícia en l'art de Catalunya i d'Europa: arguments i concrecions d'un projecte EMAC per a les èpoques medieval i moderna</i>	9

Estudis

Rosa Alcoy	
<i>A l'ombra del judici. Les formes de la justícia en un saltiri i altres obres de la Catalunya medieval</i>	21
Claudia Bolgia	
<i>Giudizio e luoghi di giustizia per le donne nella Roma medievale: dalla Tavola della Pinacoteca Vaticana al «Sol Iustitiae» capitolino</i>	81
Lucía Lahoz	
<i>Juicios Finales y justicia local. Algunos ejemplos navarros y castellanos</i>	107
Pere Beseran i Ramon	
<i>Judicis de pedra. Judicis Finals en l'escultura medieval catalana</i>	143
Gaspar Coll i Rosell	
<i>Crim, delictes i justícia en els còdexs medievals de dret civil i canònic</i>	167
Paolo Di Simone	
<i>Il Giudizio di Paride nell'arte e nella letteratura del Medioevo. Materiali per un riesame storico e iconografico</i>	183
Ignasi Terradas i Saborit	
<i>Les representacions cristianes del Judici Final. Qüestions d'antropologia jurídica</i>	215
Vanessa Paumen	
<i>Divine justice and earthly judges. An introduction to justice panels in the Low Countries during the 15th and 16th centuries</i>	231
Stefano Pierguidi	
<i>Sull'iconografia della Giustizia nel Cinquecento tra Firenze e Roma: armata come l'Arcangelo Michele, nuda come la Verità</i>	257

Cristina Fontcuberta i Famadas	
<i>Imatges de martiris i justícia en l'art català del segle XVII: els brodats de Nova York sobre la llegenda de Galceran de Pinós</i>	275

Contribucions

Abel Lorenzo Rodríguez	
<i>Dios, los cuervos y el rey. La deorbación como imagen especular y castigo geminado (700-1150)</i>	315

Raquel Simón Rodríguez	
<i>Rere la pista de Mateu: les primeres representacions del Judici Final en l'art català</i>	325

Na'ama Shulman	
<i>The First Judgment: the Passion cycle in Naumburg and the transition from «Judicium Dei» to «Judicium Humanum»</i>	335

Jorge Prádanos Fernández	
<i>La iluminación en los manuscritos de las «Siete Partidas» del conde de Haro: un caso particular</i>	349

Alba Barceló Plana	
<i>Càstig i salvació segons el compliment de la Llei: la justícia divina en les il·lustracions dels manuscrits hebreus catalans</i> . .	361

Guadaira Macías Prieto	
<i>El Judici Final a la retaulística aragonesa de la segona meitat del segle XV: narracions i al·lusions</i>	373

Mariano Casas Hernández	
<i>Vindicaciones figuradas. Una visión del derecho desde un ejemplo devocional</i>	389

Patrícia Alexandra Rodrigues Monteiro	
<i>Evocaciones de la justicia terrenal y divina en la pintura mural del Alentejo entre finales de la Edad Media y el periodo moderno</i>	401

Maria Teresa Amado	
<i>Uma pintura mural no Alentejo: a virtude da Justiça</i>	411

Marco Antonio Scanu	
<i>L'Angelo Custode della città di Cagliari: riflessioni attorno al «Retablo dei Consiglieri civici» e sull'interazione fra potere civico, religione e arte</i>	421

Francesca Casamassima, Giuseppe Capriotti	
<i>Il giudice intruso: Mida nel supplizio di Marsia</i>	431

Laura Farías Muñoz	
<i>Record i virtut: figuracions de la Justícia en la plàstica catalana moderna</i>	443

Índex d'autors	453
--------------------------	-----

Judici i Justícia en l'art de Catalunya i d'Europa: arguments i concrecions d'un projecte EMAC per a les èpoques medieval i moderna

Rosa Alcoy

Iniciàvem la memòria del projecte finançat que desemboca en aquest llibre advertint que Ambrogio Lorenzetti va veure la Justícia com una gran figura entronitzada associada a les balances i a la imatge de la Concòrdia, en els murals del Bon i el Mal Govern (o de la Pau i la Guerra) del Palau Públic de Siena [1],¹ però també recordàvem que l'artista va crear, en un escenari immediat del mateix cicle pictòric, una imatge en què la Virtut és representada en la pell d'una dona derrotada i maltractada que, caiguda a terra, ha perdut alguna cosa més que el seu tron i l'estatus precedent.²

El pintor gosa atorgar una grafia categòrica a una imatge de la Justícia, supervivent i desorientada, en un món deplorable en què la Virtut esdevé la presonera del tirà. Disposada als peus del governant injust, la seva humiliació és la font del govern de l'Avarícia, la Supèrbia i la Vanaglòria amb iniciatives que fonamenten el concili de la Crueltat, la Traïció, el Fraus, la Fúria (o Furor), la Divisió i la Guerra. Aquest espai dimensionat pels pitjors vicis s'oposa a aquell en el qual regeixen les bondats i els consells de múltiples virtuts que procuren guanys evidents per a la vida dels ciutadans, emparats per la *Securitas*, al camp i a la ciutat.

La Justícia caiguda, amb les balances trencades, és una genial concreció d'Ambrogio Lorenzetti que habita en un programa pictòric fabulós. L'efígie vestida de blanc, com la Pau a l'indret oposat, és víctima de la Guerra i assoleix una continguda dimensió narrativa. El pintor evita fonamentar una personificació de la injustícia que instrueix, de tota manera, les accions del Mal Govern, enaiguat en les recomanacions indignes dels vicis que conreen la discòrdia. Ho avalen les imatges ben explícites i actives que transmeten la Divisió i la Guerra [2]. El perfil del governant injust és vist en la iniquitat maldestra associada a la tirania i això ens fa pensar que el concepte oposat a la Justícia no és considerat apropiat per bastir una personificació similar a la de la gran Virtut, com

1. Aquesta edició ha estat possible gràcies al suport del projecte del grup EMAC de la Universitat de Barcelona «Justícia i Judici: representacions artístiques en la Catalunya medieval i moderna. Emplaçaments, programes iconogràfics, contextos i models» (HAR2017-85910-P), amb finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats, Agència Estatal d'Investigació, Fons Europeu de Desenvolupament Regional de la Unió Europea. El simposi internacional que l'ha propulsat i l'edició, en conseqüència, també han gaudit d'un ajut important de la Comissió de Recerca de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, en el marc del curs 2018-2019.

2. No oblidem que, situada al damunt de la Justícia, que és triada pel seu poder executiu entre les quatre virtuts cardinals, es troba una imatge solitària d'una Saviesa amb ales (Sapientia), la qual és l'encarregada de sostenir l'enorme balança que serà l'atribut de la capacitat de ponderació de la primera.

1. Ambrogio Lorenzetti, mural del Bon Govern, presidit pel Comune. Palau Públic de Siena.

2. Ambrogio Lorenzetti, el Mal Govern o govern del tirà; en primer terme, la Justícia captiva. Palau Públic de Siena.

ho és en canvi, i dins del mateix programa, per donar físic a una virtut o a un vici qualssevol. Potser perquè la figura que nega la Justícia és, sense transició factible, la del mal encarnat en el governant, o dirigent, injust, responsable demoníac d'haver destronat, desfigurat i usurpat el lloc de la primera, que haurà de romandre apagada, avergonyida i captiva en temps de conflicte i malvestats, sense deixar de ser ella mateixa i sense haver de refugiar-se, com a concepte transcendent i exigible, en els valors antagònics d'un ésser allegòric negatiu.

No oblidó que, en el conjunt encarregat a Pàdua per Enrico Scrovegni, a inicis del segle XIV, Giotto va definir l'aspecte antropomorf de la Injustícia

triant la figura del magistrat. Aquest havia estat representat en múltiples ocasions de manera neutra, sobretot en manuscrits jurídics. L'opció triada a Pàdua havia de programar-se dins d'una tradició que, com que era assumida negativament en un marc privat, no podia arribar a revestir-se, com és lògic, d'un gran consens o una avinença general.

En un sentit estricte, l'art català medieval no ens ha deixat representacions equivalents a les dels mestres toscans.³ De fet, la Justícia frustrada i presonera, pintada per Ambrogio a la sala dels Nou del Palau Públic a la fi dels anys trenta del segle XIV (c. 1338-1339), es pot considerar única en el seu context, per més que reveli correlacions molt interessants amb altres realitzacions al·legòriques i obligui a evocar les invencions de Giotto a la capella de l'Arena o en altres llocs, alguns dels quals conviden a enfocar la contribució del taller i dels col·laboradors del florentí mentre aconsellen no deixar d'assumir l'existència de models i creacions perduts.⁴

L'art català del període medieval i modern no és aliè a jocs simbòlics similars que, encaixats en un marc diferent, posen en relleu la seva originalitat i el seu valor indiscutible. Algunes realitzacions que es poden estudiar són prova suficient de la importància que van adquirir les temàtiques vinculades a les balances, al Judici i a la Justícia, també en aquest marc més proper i per a les etapes sotmeses a anàlisi. Per reeixir en qualsevol estudi és indispensable l'anàlisi dels àmbits adjacents que són fonamentals, com bé s'apreciarà al llarg del llibre, per entendre millor on comença l'originalitat del més particular i on conclou o s'inaugura un discurs d'abast general.

El projecte Judici i Justícia

El projecte actual del grup EMAC, vigent fins al 2021, ha començat a donar resultats que concentren una part de l'activitat dels membres i col·laboradors del grup en els dos darrers anys (2018-2019). En aquesta etapa s'ha procurat bastir l'objectiu principal del projecte amb l'estudi de representacions significatives i l'anàlisi de temàtiques i obres singulars que escenifiquen les dimensions i la importància de la justícia i el fet judicial. Al llarg dels segles medievals i moderns la imatge artística és transmissora indispensable de continguts essencials en la vida dels individus. El poder fonamenta en el judici una de les vies essencials per ordenar i delimitar l'existència humana. Per tant, no és gens estrany que aquesta visió establerta sobre la discriminació del sentit dels valors i de les accions de la població, que abunda en el pes, també avaluable, del govern civil i religiós que recau sobre ella, hagi estat tema habitual en les arts. L'art dissenya un camp imaginatiu i eficaç per transmetre idees que s'organitza, de vegades, fins a configurar cicles i representacions encadenades d'interès indubtable. La manera d'operar és diversa i cada cas exigeix atenció particularitzada. Els motius relacionats amb la justícia es fan comparèixer de vegades amb notable independència d'altres assumptes per a cicles força exclusius, o centrats en els aspectes referits. Això no obstant, encara amb més freqüència, per raó de la mateixa disseminació o centrifugació temàtica, observem com els continguts del nostre interès actual conflueixen amb altres temàtiques que contaminen i conviden a fer-los aflorar en

3. El títol del projecte és «Justícia i Judici: representacions artístiques en la Catalunya medieval i moderna. Emplaçaments, programes iconogràfics, contextos i models».

4. La bibliografia sobre l'obra d'Ambrogio Lorenzetti és extensa i no és la meua intenció acumular ara títols a l'entorn d'un tema abordat en molt nombroses ocasions. Tinc pendent la consulta de l'aportació de Chiara FRUGONI, *Paradiso vista Inferno. Buon Governo e Tirannide nel Medioevo di Ambrogio Lorenzetti*, Bolonya, Il Mulino, 2019, autora que ha dedicat altres treballs al conjunt de Siena i que ja pot recollir l'essencial sobre les publicacions precedents.

trames de fons complex i heterogeni, que també cal analitzar per sospesar els seus significats i funció.

El compendi d'aproximacions que aplega el llibre *Judici i Justícia. Art sacre i profà medieval i modern* no pretén exhaurir les possibilitats que planteja el projecte de manera més global, però descriu camins per on es ramifiquen i s'estenen els plantejaments inicials. És clar que hem volgut tenir en compte tant la vessant religiosa, la justícia de Déu, com la vessant profana, que s'encarna en la justícia terrenal o humana. De fet, podríem dir, sense equivocar-nos gaire, que les imatges revelen la justícia promulgada pels homes. El paper de les dones, com es pot apreciar en algun cas específic, es troba subordinat a les regències i poders eminentment masculins. En aquesta direcció, Claudia Bolgia assenyala en el seu estudi que hi ha uns llocs de la Justícia per a les dones. Podem apreciar sovint el seu rol intercessor, però són poques les vegades en què aïllem el seu mandat veritable. Això no amaga que, potser per arribar a un inexacte i equívoc contrapès, la Justícia, personificada, com altres virtuts, sigui vista amb rostre femení, mentre advertim que els jutges són homes, reis, papes o magistrats de professió. La situació es manté quan es tradueix la imatge humana en la representació de la divinitat.⁵

Algú podria arribar a pensar en la Justícia com en una de les muses que, apreciable amb les seves qualitats poderoses que l'associen a l'espasa, ha de regir i inspirar, o fins i tot imposar, les accions dels que dicten sentències imitant el disseny de les virtuts conselleres a l'entorn del *Comune* de Siena, o bon governant, del Palau Públic de la ciutat. No debades, una segona imatge de la Justícia troba un lloc en aquest escollit cenacle. Una responsabilitat rectora i judicial, indissociable del sentit del poder que serà privativa, legislada i rigorosament reservada a uns quants. En tot cas, les Muses, filles de Zeus i Mnemòsine, abracen la tasca que les porta a ser les inspiradores de les arts, i d'algunes ciències, abans d'emparentar-se amb les virtuts morals, teologals o cardinals. Les abstraccions virtuoses s'enfilen per dibuixar-se com a símbols nascuts d'un imaginari que serà traduït visualment amb gràcia diversa. En tot cas, es fa difícil no parar esment en el rerefons real que el sustenta.

El bé i el mal es configuren com determinacions que mouen la història, uns motors en què tot el que es mou obliga a una certa discriminació i en què no es pot observar malauradament un equilibri de gèneres de cap mena. La història que tenim entre mans té densitat opaca i ombres llargues que enfosqueixen encara, com és prou evident, la nostra pròpia actualitat. En tot cas, queda registrat que la dissecció i el control en cada coordenada particular comporten especificitats associades a la sentència i al seu context. Els jocs de forces poden arribar a manifestar-se, com també ho faran els casos específics i les excepcions que confirmen la traça dominant. Cal preguntar-se on rau el sentit del poder i com es desenvolupa l'exigència de la virtut de la Justícia, a qui pertoca i com es dissenya la jurisdicció o es carrega de sentit l'efígie del jutge i del magistrat en cada etapa i emplaçament considerats. Val la pena també determinar quelcom sobre els entorns i observar on comencen la pena i el càstig i on s'esmerça la voluntat del jubileu, el perdó o l'indult.

Continguts del llibre i dimensions de la temàtica abordada

Les iconografies medievals i les d'època moderna s'adapten i evolucionen configurant registres gràfics d'un interès indubtable en què es descriuen capítols fonamentals d'una història que té columnes solemnes en el poder legislatiu terrenal i que, al mateix temps, es complau a fer emergir unes dimensions es-

5. Christophe ENRY, «Justice», a *Dictionnaire Critique d'Iconographie Occidentale*, Rennes, Université de Rennes, 2003, p. 482-484.

catològiques singulars que deriven de la religiositat judeocristiana. No cal insistir que, derivades del Gènesi o del Judici Final, o Universal, es delimiten com un lloc de pas inexcusable tant en el període medieval com en alguns dels segles que s'aniran apilant al seu darrere, però les hem de tenir molt presents per bastir de manera coherent l'arquitectura de la nostra investigació.

No queden al marge dels dictàmens dels poderosos les biografies que relaten les llegendes hagiogràfiques, derivades de la vida religiosa cristiana, sobretot en el cas dels sants màrtirs. A partir del model aplicat al Judici de Crist, els sants reiteren escenografies judicials o en captiven de noves. Cap espai sembla del tot alienat de la fal·lera legisladora i judicial que escenifica seqüències abstractes, ideals, versemblants o del tot inversemblants, on haurà d'aparèixer el reu davant del jutge o on es procedirà a executar amb freqüència considerable una sentència capital [4]. El sentit propi de les imatges es pot aprofundir sense deixar d'analitzar el marc històric i les aportacions d'altres disciplines, en particular les jurídiques, antropològiques i històriques. Les fonts textuais, ja siguin literàries, ja siguin de caràcter més documental, permeten completar les dissertacions. Caldrà corroborar aquest sentit propi de les obres figuratives que obliga a fer lectures pausades, ja que, com els textos, les imatges han de ser interpretades. S'enganya qui pensa que la imatge artística es forja sense estructura o al marge de la temporalitat i d'un discurs complex que és necessari entendre i saber desxifrar. Es requereix temps i cultura per llegir les obres d'art visual, per aventurar-se a descriure el seu contingut, tant com per assaborir-les i adherir-se al paper que tenen en un sistema que pot arribar a posseir una complexitat comunicativa inequívoca.

Els temes tractats es recullen en un primer apartat d'estudis, amb un total de deu ponències, que són complementades amb un segon apartat dedicat a les contribucions, integrat per dotze comunicacions, una d'elles amb dues signatures, de manera que tenim una suma final de vint-i-tres autors implicats en el llibre. El conjunt s'organitza per estudiar, sense prescindir del marc hispànic i europeu, més en general, la realitat artística catalana i dels territoris més afins i compenetrats amb les seves creacions.

Aquest llibre és, per format, estructura i configuració general, el cinquè d'una sèrie que va tenir el seu inici en el primer simposi internacional del grup EMAC Romànic i Gòtic, celebrat l'any 2007. Dedicat a les arts del 1300, *El Trecento en obres. Art de Catalunya i art d'Europa al segle XIV* fou publicat l'any 2009 i va inaugurar la col·lecció EMAC-Contextos. Els tres simposis següents, que van tenir lloc del 2009 al 2015, es van concretar en l'edició dels llibres: *Contextos 1200 i 1400. Art de Catalunya i art de l'Europa meridional en dos canvis de segle* (2012), *Art fugitiu: estudis d'art medieval desplaçat* (2014) i *L'art medieval en joc* (2016). En aquest darrer, quedava aturada fins ara una sèrie que, després d'un parèntesi forçat, ha trobat una feliç continuïtat amb aquesta nova publicació (EMAC-Contextos, 5), que, ja dins del 2020, dona llum als continguts revisats, contrastats i reelaborats del cinquè simposi, celebrat del 8 a l'11 de maig de 2019 a la Universitat de Barcelona.

Seguint la pauta habitual en els estudis del grup, també en aquesta ocasió hem cercat i acceptat contribucions que fessin possible definir un radi d'acció ampli, que afavorís l'anàlisi de fenòmens paral·lels als catalans. Sempre amb la voluntat d'ajudar a dibuixar, tenint en compte la perspectiva temporal, la dinàmica creativa dels models artístics implicats, els programes iconogràfics, les funcions, els emplaçaments i els contextos, adoptant una perspectiva històrica i antropològica que incumbeix també a una història veritable de l'art. Per eixamplar l'escenari de la disciplina hem de subratllar la contribució d'Ignasi Terradas, que aborda des de l'antropologia jurídica les representacions del Judici Final. La ponència d'Albert Estrada-Rius malauradament no s'ha pogut integrar en el llibre, però també hauria permès enriquir el re-

gistre d'aportacions realitzades des del coneixement de l'àmbit jurídic amb la lectura iconogràfica d'un bon grapat de pintures gòtiques catalanes.⁶

A aquestes intervencions s'han pogut sumar la del professor italià Stefano Pierguidi, de la Universitat de la Sapienza de Roma, la de la ja esmentada Claudia Bolgia⁷ i la de Paolo Di Simone, col·laborador doctor del grup EMAC. Di Simone tracta els episodis del Judici de Paris en temps medievals, mentre que el professor Pierguidi ens apropa a la iconografia de la Justícia analitzant les potents imatges creades a la Florència i la Roma del segle XVI. Dins del marc peninsular cal recordar la ponència de Lucía Lahoz, catedràtica de la Universitat de Salamanca, que aborda la realitat de la justícia local a partir de Judicis Finals en representacions de Navarra i de Castella. Els Països Baixos tenen també un espai privilegiat en la ponència de Vanessa Paumen, conservadora del Museu de Bruges, que revisa la representació en la pintura sobre taula de la Justícia de Déu i dels antics jutges al llarg dels segles XV i XVI. A aquests se sumen els diferents capítols aportats per alguns dels membres del grup EMAC de la Universitat de Barcelona, Pere Beseran, Gaspar Coll, Cristina Fontcuberta i jo mateixa, que hem analitzat els casos més directament o estrictament implicats en la temàtica del projecte abordant aspectes vinculats a la Justícia divina i humana, a les visions del Judici Final i a altres temàtiques variables que no s'aturen davant dels rics episodis cristològics del saltiri o les vessants judicials vinculades a l'hagiografia. En conjunt es revisen obres d'art realitzades en tècniques diverses que van des de la pintura sobre taula i mural fins a l'escultura, el brodat i la miniatura, per arribar a posar en valor escenografies figuratives singulars que també s'afermen en els còdexs medievals de dret civil i canònic. Cal sumar-hi en aquest mateix sentit, vinculat al marc català i aragonès, les aportacions d'Alba Barceló, Laura Farías, Guadaira Macías i Raquel Simón, que formen part d'un conjunt de comunicacions que amplien per a altres indrets del mapa europeu les aportacions, foranes al grup de recerca, capitalitzades en els treballs de Maria Teresa Amado, Francesca Casamassima, Giuseppe Capriotti, Mariano Casas, Abel Lorenzo, Jorge Prádanos, Patrícia Alexandra Rodrigues, Marco Antonio Scanu i Na'ama Shulman. La suma d'aquestes aportacions, inclosa l'anàlisi de la figura de la Justícia en el context català, obren encara més el ventall temàtic i permeten considerar els càstigs, ben descrits i brutalment específics, com la *deorbació*, o els que, amb caire més comunitari, prosperen en les il·lustracions dels manuscrits hebreus catalans. No s'eludeixen les particularitats del tema en el nostre context, i a les indagacions sobre casos o grups de casos s'afegeixen les indagacions sobre els orígens del Judici Final a Catalunya o les derivacions pertinents en la cultura del retaule a l'Aragó. Les representacions del Judici Final, ja al·ludit prèviament per a la creació escultòrica catalana, donen pas a altres tipologies de judici, notables en el cicle de la Passió de Crist i dels sants. Els jutges, els sants i determinats arcàngels es fan seu un espai que també deixa marge per recordar antigues mitologies d'arrel clàssica en un capítol sobre el jutge intrús, que ens revelarà el nexa i la confrontació entre Mides i Màrsies en obres de l'època moderna.

6. Esperem que el Dr. Albert Estrada-Rius, doctor en dret i història, professor a la Universitat Pompeu Fabra i conservador al MNAC (Gabinet Numismàtic), pugui completar la col·laboració amb el projecte i publicar en un futur proper la versió escrita del seu estudi, presentat al simposi del maig del 2019, sobre la figura dels assessors en les escenes de justícia de la pintura gòtica catalana. El projecte ha gaudit també del seu assessorament, com també del suport del professor Max Turull Rubinat, professor de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona.

7. La professora Claudia Bolgia va participar en el Simposi com a representant de la Universitat d'Edimburg, encara que actualment s'ha traslladat a Itàlia després d'haver guanyat el concurs com a catedràtica per la Università degli Studi di Udine.

Cal agrair a tots els participants les seves contribucions al Simposi, inclosos els col·laboradors doctors del grup EMAC, Maria Alessandra Bilotta i Jeremy Roe, malgrat que, per causes diverses, els seus estudis no s'hagin pogut integrar finalment en el present volum.⁸ Lamentem també molt que el professor Alessio Monciatti, catedràtic de la Università degli Studi del Molise i molt directament implicat en les activitats del grup de recerca EMAC, no ens pogués acompanyar els dies dels Simposi, tal com era previst.⁹

Línies de continuïtat

Les imatges són vies de comunicació de continguts, però al mateix temps també són esdeveniments tangibles de la creació artística. Assumir aquesta doble densitat que reuneix l'art, tractant cadascuna de les dimensions al·ludides, és un objectiu estable del projecte que ens interessa per tal de seguir analitzant la transformació de les formes, els valors i les idees. En aquest cas, la continuïtat de la recerca implica avançar en els temps medievals i moderns i en la investigació dels seus vincles i particularitats. En aquest sentit, ens proposem seguir estrenyent la visió sobre els universos religiosos i laics a l'entorn dels conceptes de judici i justícia. Proposar l'aproximació a un marc, o lloc específic, integrat en un sistema de relacions internacionals ens permet assumir millor la complexitat del tema. Tanmateix, el caràcter d'estudi iconogràfic que es pugui atribuir als treballs no ha de confondre la perspectiva i, en conseqüència, no ha d'ofegar iniciatives metodològiques complementàries que suturen les expectatives de qualsevol aproximació a la matèria artística. D'altra banda, ja s'ha advertit que les representacions vinculades al territori català només podran analitzar-se de manera convenient en una perspectiva europea que emmarqui els conceptes sobre la justícia i el judici de manera minuciosa. El tema de les balances i la seva operativitat específica, per exemple, la il·lustració de la Justícia o les variants sobre els seus atributs, podran ser ampliades a partir de creacions catalanes diverses en properes contribucions [3].

Les sentències i les execucions són un capítol important que brinda l'hagiografia i que relliga l'època medieval amb la moderna. Valdrà la pena explorar-ho en contribucions futures. La magnífica taula d'Aine Bru dedicada al martiri de sant Cugat palesa les coordenades d'una degollació que havia de tenir lloc a inicis del segle IV, es diu que l'any 304, sense menystenir els personatges que encarnen el complot contra el sant, la salvació de la seva ànima, acollida pels àngels, i l'escenari que determina la proximitat dels fets al temple del monestir vallenc, però obviant, és clar, que aquesta edificació gòtica no existia encara [4]. Apreciem sovint la introducció de connotacions d'una contemporaneïtat extrema que, assumint possibles anacronismes sense obstacle, permet pouar en temàtiques cristianes ben antigues.

En aquest volum s'ha esmerçat ja un esforç considerable, però sabem que encara romanen molts aspectes que permetran perseverar en un projecte que no s'interessa només per aspectes específics aïllats en una època o en una altra.

8. La Dra. Maria Alessandra Bilotta va parlar sobre la representació del Judici i la Justícia en la il·lustració de manuscrits jurídics del Midi de França, mentre que el Dr. Jeremy Roe havia de fer-ho sobre la guerra justa al segle XVII i la imatge de Joan VI i Alfons VI de Portugal («Just war in the 17th century and the image of John VI and Alfonso VI of Portugal»).

9. La seva ponència va ser suprimida per raons alienes a la seva i la nostra voluntat. En tot cas, celebrem la possibilitat de prosseguir amb la col·laboració i desitgem que l'aportació del professor Monciatti al projecte actual es pugui desenvolupar amb normalitat en un futur immediat, tal com hauria volgut des de l'inici dels treballs. Vegeu algunes de les seves contribucions ja publicades en els volums: *Art fugitiu* i *L'art medieval en joc*.

3. Taller del Mestre de Lluçà, Psicòstasi, Taula dels arcàngels. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona.

És necessari revisar, després d'aquest procés d'aproximacions concretes, la suma dels índexs i indicadors per construir una visió de conjunt que faci possible contenir els instruments analítics que vinculen el discurs particular al general i obliguen a formular models de seguiment que corroborin la viabilitat i bondat dels mateixos objectius a l'hora de difondre conclusions i resultats. Com hem advertit, el marc social i històric, l'antropològic i el jurídic, són rellevants per descriure l'emplaçament d'un tema figuratiu extens, que beneeix la connexió de l'art català amb el marc hispànic i europeu al llarg dels segles medievals i de l'època moderna.

Pivoten sobre aquestes premisses els eixos centrals d'un procés continu de mudament parcial que han de posar en relleu les anàlisis comparatives entre les obres, els centres de producció i els períodes referits. Les formes de continuïtat, transformació i adaptació es podran explorar més globalment una vegada s'hi puguin sumar les conclusions dels diferents membres del grup i les dels col·laboradors i els convidats a afegir-se a aquesta tasca, tant per a la revisió de casos en context català com la d'altres contextos de l'Europa occidental.

Abans de tancar la presentació dels eixos temàtics que integren el volum i ja al·ludides les voluntats i mencionades les fonts de finançament que han permès de tirar endavant aquests treballs, voldria fer ni que sigui una breu al·lusió a la tasca assumida per Edicions de la Universitat de Barcelona, i tot l'equip involucrat, per agrair la seva implicació generosa i exigent en l'edició d'una col·lecció que es va començar a perfilar l'any 2007, just després de tancar el primer simposi del grup EMAC. Des d'aquell moment hem gaudit, a més, de la col·laboració constant de Pere Fradera, que va idear la maqueta general del llibre i ha contribuït amb el disseny de quatre de les cobertes, inclosa la darre- ra, dels cinc llibres publicats fins ara.

4. Aine Bru, Taula del martiri de sant Cugat del retaule de l'altar major del monestir de Sant Cugat, c. 1504-1507. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona.

En aquest moment i per refinar l'abast de la nostra activitat, estem començant a treballar per assolir les noves fites assenyalades, que ens portaran a programar també noves trobades i seminaris de recerca i a desenvolupar paral·lelament el projecte d'una exposició sobre el judici i la justícia en l'art català. Esperem que aquestes activitats, unides a les publicacions corresponents, puguin ajudar a transmetre alguns dels continguts i resultats de la nostra recerca i, en conseqüència, facin viable obrir-la a un públic cada vegada més ampli.